

Inesa Szulska

Uniwersytet Warszawski
Zakład Bałtystyki
ORCID: 0000-0002-3355-4419

Polonika znad Niemna i Wilii w zbiorach Pałacyku Henryka Sienkiewicza w Oblęgorku

Słowa kluczowe

Henryk Sienkiewicz, jubileusz, polonika, fotografia, malarstwo, literatura polska, Litwa, Białoruś

Streszczenie

Artykuł został poświęcony charakterystyce adresów jubileuszowych i darów, przekazanych Henrykowi Sienkiewiczowi przez wielbicieli jego twórczości literackiej, zamieszkałych na dawnych ziemiach litewsko-białoruskich przed I wojną światową. Cenny z historycznoliterackiego i artystycznego punktu widzenia zbiór poloników jest obecnie przechowywany w zasobach Pałacyku H. Sienkiewicza w Oblęgorku na Kielecczyźnie. Omówione zostały: *Album od Ziemiań znad Niemna H. Sienkiewiczowi (1875–1900)* (ozdobiony ilustracjami F. Ruszczyca, H. Weyssenhoffa, K. Alchimowicza, H. Romerówny, J. Bałzukiewicza, S.F. Fleury'ego, K. Witkowskiego), *Album od Polaków z Litwy, Adres od Rodaków z Wilna, Kasetą z widokami Laudy* (zawierająca akwarele R. Szwojnickiego i fotografie regionu), *Dar od dzieci polskich w Wilnie Srogiemu Mistrzowi* (album zdjęć widoków Wilna, Landwarowa, Trok i kilku dworów na Wileńszczyźnie z końca XIX wieku i początków XX wieku, do roku 1913).

Niniejszy artykuł poświęcony jest szczegółowej charakterystyce tematycznego korpusu archiwaliów cennych z historycznoliterackiego punktu widzenia, jakimi są adresy jubileuszowe i dary okolicznościowe związane z recepcją twórczości Henryka Sienkiewicza wśród czytelników na ziemiach litewsko-białoruskich (koniec XIX wieku – rok 1913). Większość z nich powstała w ramach przygotowań do ponadzaborowych obchodów jubileuszu 25-lecia pracy literackiej autora *Trylogii*, który przypadał w roku 1900 (*Album od Ziemiaków z Niemna H. Sienkiewiczowi (1875–1900)*, *Album od Polaków z Litwy*, *Adres od Rodaków z Wilna*, *Kaseta na fotografie z widokami Łaudy*). Później, wraz z innymi otrzymanymi przez pisarza darami, udostępniono je szerszej publiczności podczas Wystawy Sienkiewiczowskiej w kwietniu 1901 roku w Warszawie, dochód z której przeznaczono na cele statutowe Warszawskiego Towarzystwa Dobroczynności¹. Osobny status wśród kresowych poloników posiada późniejszy od wymienionych *Dar od dzieci polskich w Wilnie Srogiemu Mistrzowi* (datowany na rok 1913), będący pokłosiem społecznej działalności Litwosa². Ze względu na brak szczegółowych danych z zakresu czytelnictwa w guberniach wileńskiej, kowieńskiej, grodzieńskiej i mińskiej ówczesnego Cesarstwa Rosyjskiego, wymienione artefakty stanowią ważne źródło do badań nad lokalną recepcją dzieł noblisty.

Historyczno-społeczny kontekst powstania albumów i darów związanych z jubileuszem 25-lecia pracy literackiej H. Sienkiewicza

W warunkach niewoli narodowej uroczystości związane z kultem pisarza traktowano jako okazję do aktywizacji życia kulturalnego i demonstracji postaw patriotycznych Polaków. Takim integrującym rzesze miłośników pisarstwa autora *Trylogii* przedsięwzięciem stał się jubileusz 25-lecia pracy literackiej Henryka Sienkiewicza, którego przebieg koordynował Komitet Sienkiewiczowski (w tym gronie

¹ *Katalog Wystawy Sienkiewiczowskiej*, „Sport” 1901, nr 15, s. 11.

² W związku z pracą badawczą nad niniejszym opracowaniem pragnę złożyć podziękowania za udzielenie zgody na wykorzystanie materiałów archiwalnych z zasobów Pałacyku H. Sienkiewicza w Oblęgorku dla dyrektora Muzeum Narodowego w Kielcach prof. dr. hab. R. Kotowskiego, kierownika Pałacyku H. Sienkiewicza w Oblęgorku Ł. Wojtczaka, pracownicy placówki M. Biegaj, autora wybranych fotografii P. Suchanka (Muzeum Narodowe w Kielcach), a także dr I. Wiśniewskiej (PAN), prof. dr. hab. T. Bujnickiemu (UW), mgr K. Słojkowskiej (PAN, Archiwum w Warszawie) i dr L. Narkowicz za konsultacje merytoryczne dotyczące wybranych artefaktów.

znalazł się związany z terenami historycznej Litwy etnograf i językoznawca Jan Karłowicz). Uroczystości ku czci pisarza odbywały się wówczas niemal we wszystkich polskich miastach, zyskując znaczący rozgłos także za granicą, a ich kulminacja miała miejsce w Warszawie w grudniu, kiedy jubilat został uhonorowany licznymi prezentami³.

Na ziemiach litewsko-białoruskich pomysł przygotowania odpowiedniego daru dla Sienkiewicza zrodził się w gronie polskich miłośników historii, skupionych wokół działającego w Wilnie tajnego Towarzystwa Miłośników Starożytnictwa i Ludoznawstwa, zwanego też Kółkiem Archeologicznym, któremu u progu XX wieku przewodniczył Wandalin Szukiewicz, pasjonat archeologii i krajoznawstwa⁴. W ramach bieżącej działalności, na wniosek Zarządu Towarzystwa, powstał pomysł sporządzenia albumu jubileuszowego, którego przygotowaniem zajmował się m.in. Lucjan Uziębło, literat i krajoznawca, od maja 1899 roku sekretarz Zarządu i skarbnik.

Pomimo znaczącej skali wydarzenia, integrującego mieszkańców bardzo rozległego terenu (kilku guberni Cesarstwa Rosyjskiego), informacje o kulisach przygotowania adresu są nader skąpe, odnotowane w prywatnej korespondencji kilku współorganizatorów tego projektu⁵. Mianowicie, Uziębło w maju 1900 w liście z Wilna zapytywał Elizę Orzeszkową, czy będzie organizowała w Grodnie jakąś akcję, zbiórke itp. w związku z jubileuszem Sienkiewicza. Sławna grodnianka z dość dużą rezerwą podchodziła do tego typu uroczystości:

³ Obchody jubileuszu 25-lecia pracy twórczej H. Sienkiewicza doczekały się osobnego studium, jednak kresowym polonikom poświęcono stosunkowo mało uwagi – zob. L. Ludorowski, *Jubileusz Henryka Sienkiewicza 1900*, Towarzystwo im. Henryka Sienkiewicza, Lublin 2001. Szczegółowe wyniki badań wybranego daru zawarłam w artykule: I. Szulska, *Fantazmaty wolności w dobie niewoli – na podstawie analizy intermedialnych kontekstów „Album od Ziemian znad Niemna H. Sienkiewiczowi (1875–1900)”*, „Przegląd Środkowo-Wschodni” 2022, t. 7, s. 31–59.

⁴ Zob. L. Zasztowt, *Wileńscy miłośnicy „starożytności” w latach 1899–1914*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 1990, nr 35(2), s. 259–284; H. Ilgiewicz, *Towarzystwo Miłośników Starożytnictwa i Ludoznawstwa (1899–1907)* [w:] idem, *Societates Academicae Vilnenses. Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Wilnie (1907–1939) i jego poprzednicy*, MKiDN, Warszawa 2008, s. 123–165.

⁵ Początkowo W. Szukiewicz planował wysłanie H. Sienkiewiczowi adresów od wszystkich powiatów litewskich. Zob. Korespondencja i papiery Wandalina Szukiewicza z lat 1839–1920, BN Eps III 2947, k. 64–65, 72–73.

Te nasze jubileusze autorskie w Polsce mogą z daleka wydawać się niepotrzebnymi, lękam się nawet, że może trochę śmiesznymi. Ale ma to korzenie swoje w nieszczęściu naszym politycznym. (...) Jubileusze Kraszewskiego, Sienkiewicza, Konopnickiej i inne pomniejsze miały znaczenie przeważnie manifestacyjne⁶.

Ostatecznie pisarka, która z twórcą *Trylogii* utrzymywała dość chłodne stosunki towarzyskie, wysłała autograf na wileńską loterię⁷ i datek na przygotowanie daru (podpis pisarki figuruje wśród ofiarodawców *Album od Ziemian znad Niemna H. Sienkiewiczowi [1875–1900]*).

Polska archeolog i historyk nauki Maria M. Blombergowa, badająca dorobek naukowy Wandalina Szukiewicza, pisze:

W trakcie realizacji pomysłu, społeczeństwo wileńskie podzieliło się na dwa obozy, nazwane od czołowych reprezentantów: „Szukiewiczowszczyków” i „Wróblewsczyków”. W tej drugiej grupie przewodził adwokat Tadeusz Wróblewski, którego popierali liczni prawnicy, doktorzy i bankowcy. W grupie pierwszej najusilniej pracowali: Wandalin Szukiewicz, Lucjan Uziębło, Adam Karpowicz. Obie grupy ufundowały albumy z autografami wielbicieli talentu pisarza.

Z pieniędzy pozostałych ze składek organizatorzy zakupili 300 egz. *Trylogii*, które rozdano biednej ludności. Grupa Szukiewicza składki i podpisy zbierała w Wilnie, a także na prowincji⁸.

⁶ List E. Orzeszkowej do V. Kredby z dn. 20 IV 1907 r. (Grodno), „Památník národního písemnictví v Pradze”, sygn. 19 M 58, k. 1–2. Cyt. za: A. Błaśńska, *Jubileusz dwudziestopięciolecia pracy literackiej Henryka Sienkiewicza. Wybór korespondencji (część I)*, „Napis” 2021, seria 27, s. 208. Orzeszkowa gdzie indziej „trąby, kotły i cymbały” Sienkiewiczowskich obchodów jubileuszowych radziła M. Konopnickiej (i sobie) przeczekać, by w spokoju zająć się czymś „naprawdę” ważnym – por. E. Orzeszkowa, *Listy zebrane*, t. 6, *Do pisarzy: Józefa Ignacego Kraszewskiego, Zygmunta Miłkowskiego (T.T. Jeża), Marii Konopnickiej, Michała Bałuckiego, Władysława Stanisława Reymonta*, do druku przygotował i komentarzem opatrzył E. Jankowski, IBL, Wrocław 1967, s. 179.

⁷ Zob. I. Wiśniewska, *Kalendarium twórczości Elizy Orzeszkowej*, t. 2, 1897–1910, hasło nr 2618, s. 217–218. Orzeszkowa poleciła Uziębło kontakt z Ottonem Baehrem z Makowlan – ten autograf pojawia się na karcie *Albumu*.

⁸ M.M. Blombergowa, *W sprawie towarzystw naukowych działających w Wilnie w XIX i początku XX wieku*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 1992, nr 1, s. 76–77.

Ostatecznie – wskutek podziałów i konfliktu – powstały dwa albumy jubileuszowe, choć ich przygotowanie wspierały często te same osoby, o czym świadczą podpisy: *Album od Ziemian znad Niemna H. Sienkiewiczowi (1875–1900)*, wyróżniający się swą szatą graficzną, plon starań grona skupionego wokół Wandalina Szukiewicza, i *Album od Polaków z Litwy*⁹, obozu prawnika Tadeusza Stanisława Wróblewskiego, późniejszego założyciela Biblioteki im. E. i E. Wróblewskich.

Album od Ziemian znad Niemna H. Sienkiewiczowi (1875–1900)

Piękny dar oprawiony w skórę ze zdobieniami ze srebrzonego metalu wykonała wileńska firma „Beer”. Ilustrujący prezent miejscowi artyści wykorzystali różne techniki plastyczne, m.in. olej, akwarelę, pastel, temperę, tusz. Ostateczny efekt był przedmiotem dumy Szukiewicza, który w liście do Stanisławy Juchniewicz pisał:

Adres wyszedł wspaniale. Jest to album więcej niż 1/2 metra długie i odpowiednio szerokie, oprawne w safian koloru brązowego. Na wierzchniej okładce złożonymi literami u góry H. Sienkiewiczowi i po środku artystycznie ugrupowane emblemata rolnicze, jak: pług, kosa, grabie, sierp, snop wyrobione misternie ze srebra, i lata 1875–1900 u spodu znów stylowa tablica z napisem ziemianie znad Niemna. Do tego piękne w kształcie lir klamry. W te okładki oprawiono 7 *passe-partou* z pergaminami, na których z jednej strony malowania okolicznościowe wykonane przez artystów: Weysenhoffa, Alchimowicza, Fleury’ego, Bałzukiewicza, Witkowskiego, Romerówny i Śleńdzińskiego – z drugiej zaś kilkaset podpisów przeważnie ziemiańskich, a między innymi Orzeszkowej, Jelskiego, Wierbiłowicza¹⁰.

W liście nie zostało wymienione nazwisko Ferdynanda Ruszczyca, który namalował ilustrację z widokiem zamku w Krewie i Pogonią. Szukiewicz dbał także o kulisy wręczenia daru, o czym świadczy wymiana listów z Janem Karłowiczem. Członek Komitetu Sienkiewiczowskiego radził ziemianinowi z Naczy:

⁹ Albumy zostały wyeksponowane obok siebie wśród innych darów jubileuszowych na zdjęciu, które zamieścił „Tygodnik Ilustrowany”. Zob. *Dary jubileuszowe Sienkiewicza*, fot. J. Golcz, „Tygodnik Ilustrowany” 1901, nr 3, s. 45.

¹⁰ Ibidem, s. 77.

Zasięgnąłem rady Komitetu Sienkiewiczowskiego w sprawie, o której pisać do mnie raczyłeś i donoszę, że, zdaniem tych panów (i moim, pozwalam sobie dodać) najwłaściwiej było, aby adres i album od Ziemian litewskich doręczone zostały jubilatowi nie 22 grudnia, w ratuszu, a 21 grudnia, na raucie, który się odbędzie w jednej z reurs i nosić będzie charakter poufny, literacko-przyjacielski. (...) Ale o tym raucie proszę tymczasem zachować zupełne milczenie [podkreślenie J. Karłowicza], a to ze względu na świegotliwość „Kurierków”, która może zaszkodzić wobec „Oka”¹¹.

Z korespondencji wynika ponadto, że Karłowicz, choć poproszony o przewodniczenie delegacji wileńskiej, ostatecznie pragnął wystąpić w jej gronie w roli „najżyczliwszego towarzysza i rodaka”¹².

Ostatecznie *Album* jubilatowi wręczyła delegacja z aptekarzem Stefanem Syrwidem na czele, podczas uroczystości z udziałem miłośników twórczości pisarza z różnych stron świata 22 grudnia (według nowego stylu) 1900 roku w Warszawie¹³.

Album od Ziemian znad Niemna zawierał adresowaną do jubilata laudację i panegiryk, a także liczne podpisy ofiarodawców, głównie miejscowych ziemian i przedstawicieli inteligencji. Prezent miał starannie zaprojektowaną szatę graficzną z akcentami plastycznymi, nawiązującymi do kultury i dziejów ziem dawnego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Tekst laudacji, pióra wileńskiego adwokata Adama Karpowicza, utrzymany został w tonie gloryfikującym osiągnięcia Henryka Sienkiewicza na polu rodzimej literatury, ze wskazaniem dzieł szczególnie wartościowych ideowo (*Bez dogmatu*, *Rodzina Połanieckich*, *Trylogia*, *Legenda żeglarska*, *Quo vadis*). W patetycznej, pełnej romantycznych ozdobników wypowiedzi darczyńców Litwos uznany został za naturalnego następcę trzech wieszczów narodowych, gwaranta trwałości wartości ziemiańskich, narodowych i chrześcijańskich. Gorzki los spadkobierców przegranych XIX-wiecznych po-

¹¹ List J. Karłowicza do W. Szukiewicza z dn. 13 XI 1900 (Warszawa). Korespondencja Wandalina Szukiewicza z lat 1879–1919. Litery K–L: Karłowicz–Lubraniec. Biblioteka Narodowa, Archiwum Wandalina Szukiewicza, Rps 2943 II.

¹² List J. Karłowicza do W. Szukiewicza z dn. 16 XII 1900 (Warszawa). Ibidem.

¹³ *Sprawozdanie z obchodu Jubileuszu Henryka Sienkiewicza*, „Kraj” 1900, nr 50 (dodatek specjalny), s. 31; Sulimczyk [Lucjan Uziębło], *Z wczorajszego Wilna: ś.p. Stefan Syrwid i inni miłośnicy pamiątek krajowych*, „Słowo” (Wilno) 1930, nr 4, s. 3.

wstań podkreśla zawołanie „biada zwyciężonym”, uzmysławiające trudną sytuację polskiego ziemiaństwa w guberniach Północno-Zachodniego Kraju:

(...) Gdy wreszcie umilkły dźwięki tych natchnionych pieśni [mowa o poezji A. Mickiewicza, J. Słowackiego i Z. Krasińskiego – IS], gdy ostatnia próba wyzwolenia się z pod jarzma obcej przemocy skończyła się krwawa hekatomba setek tysięcy ofiar – wówczas nad tą ziemią ucisku, nad tą gehenną mąk polskich rozległo się groźne, pogańskie: *vae victis!* Nastąpiła u nas epoka t.z. „obrusienja”, któremu w zaborze pruskim zawtórowało równie złowrogie, krzyżackie: „austroffen”! Zabrano się już jawnie i otwarcie do wypierania Polaków z odwiecznych ich siedzib, do brutalnego tępienia wiary i mowy ojczystej!¹⁴

Adresat tej jawnie politycznej aluzji potraktowany został jako autorytet moralny, potencjalny obrońca zagrożonych destrukcją wartości ziemiańskich i narodowych. Marzenie o restytucji przyszłej wolnej Polski łączy się w tym przekazie z wiarą w trwałość pamięci o uniach polsko-litewskich, z rzadka natomiast pobrzmiewają tony bardziej racjonalistycznej, pozytywistycznej retoryki – wszak do spełnienia marzenia o wolnej ojczyźnie kroczy się „ciężką i ciernistą drogą obowiązku”, postulowana jest samowiedza praw i obowiązków w zbiorowości postrzeganej jako swoisty organizm społeczny.

Czas na omówienie pięknej szaty graficznej *Albumu od Ziemiań znad Niemna*. Dar otwiera piękny obraz *Błądzący o zmierzchu rycerz* (1900) pędzla Henryka Weyssenhoffa, cieszącego się w epoce uznaniem pejzażysty, podpisanego tu jako „ziemiańin z Rusakowicz” (obecnie Białoruś). Temat dzieła i sposób jego ujęcia klasyfikować można jako ekfrazę pierwszych ustępów *Ogniem i mieczem*, gdzie Dzikie Pola przemierzają mroczne upiory poległych wojowników. Malarz wzbogacił scenę z postacią rycerza o motywy historyczne, krajobrazowe i artystyczne, kojarzące się z kulturą i tradycją państwowości Wielkiego Księstwa Litewskiego (Pogoń, ujęta w kształt lakowej pieczęci i wizerunek odwróconego tyłem do obserwatora jeźdźca spoglądającego na zachodzące słońce, czyli „odwrócona Pogoń”, ruiny zamku Mendoga w Nowogródku). Ponadto na obrazie Weyssenhoffa i w jego bezpośrednim sąsiedztwie zamieszczono mniejsze ilustracje (akwarele), wiążące się ze sferą sacrum chrze-

¹⁴ *Album od Ziemiań znad Niemna*, s. 3.

ścijaństwa i pogaństwa: tradycyjną, drewnianą litewską kapliczkę z ozdobnym kutym krzyżem i naczynie ofiarne ze stylizowaną figurą pogańskiego kapłana spowite dymem kadzidła. Podniosły charakter adresu podkreśla także łacińska inwokacja „In nomine domini amen” na początku stylizowanego listu do jubilata. Zarówno akwarela, jak i obraz olejny pędzla Weysenhoffa, są to typowe pejzaże romantyczne, nawiązujące do mistyki religijnej, sugestywne impresje kreujące nastrój grozy w typowej dla takich ujęć scenerii zmierzchu.

Również na kolejnym obrazie *Rycerz słuchający lirnika*, autorstwa Kazimierza Alchimowicza (artysty często sięgającego po tematy wierzeń pogańskich i historii Wielkiego Księstwa Litewskiego), obecne są akcenty militarne i romantyczne zarazem. Na planie pierwszym przedstawieni zostali sędziwy lirnik, wpatrzony w niego rycerz i giermek z końmi, natomiast na drugim widoczna jest wyspa z ruinami zamku (widok zamku w Trokach, podobne ujęcie ruin zaprezentował przed półwieczem Wojciech Gerson, por. *Ruiny zamku trockiego pod Wilnem*, 1855).

Piątą stronę *Albumu* zdobi Pogoń na tle kartusza wielkoksiażęcego, na drugim planie widnieje wieża Zamka Górnego w Wilnie (stan z końca XIX w.), obok stylizowana litera „K” (rysunki niesygnowane). Natomiast dół strony zdobi akwarela prezentująca scenkę rodzajową – podróżnego z parą koni przed zrujnowaną bramą w jesiennej scenerii. Autorem obrazu jest znany wileński malarz i fotograf Stanisław Filibert Fleury, co potwierdza sygnatura umieszczona w lewym dolnym rogu ilustracji „Stanisł. Fleury Wilno”¹⁵.

Na szóstej karcie *Albumu* jedynie obraz *Świtez* (widok jeziora jesienia) posiada sygnaturę „Józef Bałzukiewicz (Wilno 1900)”, wileńskiego artysty o wszechstronnych zainteresowaniach plastycznych. Z dużym prawdopodobieństwem można twierdzić, że Bałzukiewicz wykonał również inne zamieszczone tu akwarele: wizerunek dziewczyny w tradycyjnym litewskim stroju ludowym na tle zagrody

¹⁵ Podczas kwerendy archiwalnej przeprowadzonej w związku z opisaną akwarelą natrafiłam na bogatszą w szczegóły wersję obrazu – jest to wersja ujęcia, znana jako *Keleivis prie vartų* (*Podróżny przy bramie*), datowana także na rok 1900, przechowywana obecnie w zbiorach Litewskiego Narodowego Muzeum Sztuki w Wilnie (sygnowana inaczej, na dole po prawej stronie jako „S. Fleury 1900”). W porównaniu z ilustracją zdobiącą *Album* pejzaż *Keleivis prie vartų* cechuje dokładniej oddana gra światłocieni, wyrazistszy zielono-niebieskawy koloryt, ponadto stanowiąca tło roślinność jest bardziej okazała i urozmaicona.

i pola z żytem, widok ruin wieży zamkowej i Niemna (pejzaż *Liszków*), portret chłopca z fajką i obrazek bociana w locie¹⁶.

Kolejną kartę *Albumu* w całości zaprojektował Ferdynand Ruszczyk, wówczas zdobywający szersze uznanie malarz z Oszmiańszczyzny. Zamek w Krewie (zdobiący górną część strony) leżał w bliskim sąsiedztwie rodzinnego majątku Ruszczyków – Bohdanowa. Pierwsze oznaki zainteresowania tematem historii warowni artysta odnotował w dzienniku w sierpniu 1897, kiedy z zapalem czytał drugi tom *Powiatu oszmiańskiego* Czesława Jankowskiego¹⁷.

Dobrze potomnym znany obraz olejny *Krewo* powstał w roku 1898 (ruiny zamku zimą), natomiast ujęcie zaśnieżonych murów krewskich zamieszczone w *Albumie* stanowi wersję późniejszą sprawdzonego motywu, wykonaną techniką akwarelową. Biel śniegu wyraźnie odcinająca się od krwistej czerwieni ruin murów zamku wydobytej poprzez promienie zachodzącego słońca tworzy symboliczny, kryptopatriotyczny wydźwięk całości. Poniżej widoku zamku wielkoksiażęcego Ruszczyk zaprojektował wizerunek Pogoni (w pierwotnym założeniu, kreślonym ołówkiem w szkicowniku, jeździec miał być okazalszy¹⁸). Godło średniowiecznej Litwy zyskało w interpretacji artysty nieco inny od kanonicznego kształt – jeździec wraz z koniem zostali uwiecznieni podczas galopu, który dawał iluzję zdynamizowania ruchu. Pomysł ten ostatecznie zrealizował Ruszczyk w wersji skromniejszej, lokując Pogoń w kształcie medalionu, stanowiącego tło do podpisów darczyńców.

Stronę dwunastą *Albumu* zdobią łącznie dwie ilustracje i kilka mniejszych motywów graficznych. Ilustracja zamieszczona na górze

¹⁶ W zasobach Litewskiego Narodowego Muzeum Sztuki zachowały się obrazy J. Bażukiewicza zawierające identyczne motywy rustykalne (pejzaż z bocianem [1894], akwarela *Oracz z bykami* [1899], szkic głowy mężczyzny [1919]). Zob. *Artojas su jaučiais* (1899), Lietuvos nacionalinis dailės muziejus, nr inw. LNDM T 6477; *Vyro galva* (1919), Lietuvos nacionalinis dailės muziejus, LNDM G 10802.

¹⁷ F. Ruszczyk, *Dziennik*, cz. 1, *Ku Wilnu 1894–1919*, wyb., układ, oprac. i wstęp E. Ruszczyk, Secesja, Warszawa 1994, s. 66. Malarz, odwiedzając Krewo 30 grudnia 1898 roku, uwiecznił w swoim dzienniku wrażenia turysty, artysty i czytelnika dzieła C. Jankowskiego. Mowa o: C. Jankowski, *Krewo* [w:] idem, *Powiat oszmiański. Materiały do dziejów ziemi i ludzi*, zebr. i wyd. Cz. Jankowski, cz. 2, Petersburg, Kraków 1897.

¹⁸ Por. F. Ruszczyk, *Ruiny zamku w Krewie i szkic herbu Pogoni* (projekt adresu dla Henryka Sienkiewicza) (ołówki), Kolekcja Rysunku Polskiego, Zbiory Muzeum Narodowego w Warszawie.

strony przedstawia portret wielkiego księcia litewskiego Witolda odbierającego hołd dwóch klęczących posłów-rycerzy zakonu krzyżackiego. Obraz zawiera symbolikę państwową Wielkiego Księstwa Litewskiego (w tle za władcą na namiocie Słupy Giedymina), na wstędze poniżej zamieszczono napis „Vitavt kuniga(s)”. W XIX-wiecznej polskiej historiografii, za przykładem średniowiecznych źródeł, często posługiwano się określeniem „kunigas” wobec książąt ziem litewskich, dowody tego znajdziemy chociażby w studiach historycznych Józefa Ignacego Kraszewskiego, jak i jego utworach literackich, np. powieści *Kunigas* (1881). Poza władcy, strój, elementy kompozycji drugiego planu pozwalają sądzić, że malarz mógł wzorować się na znanych ujęciach plastycznych wspomnianego motywu. Możliwe pierwowzory, które udało mi się odnaleźć, to XVIII-wieczny wizerunek księcia Witolda (portret z klasztoru augustianów w Brześciu Litewskim, następnie przeniesiony do katedry wileńskiej) i późniejsza litografia wizerunku władcy *Witold W.K.L.* Józefa Oziębłowskiego, dołączona do pierwszego tomu studium Kraszewskiego *Wilno od początków jego do roku 1750* (1840)¹⁹.

Mniejsze motywy graficzne zamieszczone poniżej wizerunku księcia Witolda, czyli klepsydra z kosą, przywołują konwencjonalne skojarzenia z przemijaniem i śmiercią. Tylko obraz *Lida* (na dole strony) zawiera sygnaturę artysty „K. Witkowski”, przedstawia natomiast widok fragmentu zniszczonego muru zamku wzniesionego w czasach Giedymina. Autorem prawdopodobnie wszystkich ilustracji na stronie był Kazimierz Witkowski, wychowanek Wileńskiej Szkoły Rysunkowej, artysta niewątpliwie o najniższym warsztacie plastycznym z tych, których dzieła zdobią *Album*.

Stronę czternastą ozdobił Wincenty Sleńdziński, ilustracja przedstawia scenę audiencji pogańskiego kapłana Lizdejki na wzgórzu wileńskim podczas uczty u księcia Giedymina. Na obrazie doszło do kontaminacji dwóch wątków legendy o założeniu Wilna: o polowaniu na tura na Górze Bouffałowej (zwanej też Turzą Górą) i kapłanie Lizdejce, wyjaśniającym sen księciu Giedyminowi (wytłumaczenie znaczenia snu o żelaznym wilku)²⁰. Ilustracja została wykonana

¹⁹ Por. *Witold W. K. L.* [litografia J. Oziębłowskiego], [w:] *Wilno od początków jego do roku 1750* przez J. I. Kraszewskiego, t. 1 na nowo poprawiony i przerebiony, Wilno 1840, nlb.

²⁰ Podjęta przeze mnie próba ustalenia historii powstania ilustracji przyniosła interesujące wyniki: w zasobach archiwum Galerii im. Sleńdzińskich

farbami wodnymi, najprawdopodobniej akwarelowymi lub temperą i ma charakter szkicowy.

Album zamyka widok Góry Zamkowej w Wilnie pędzla Heleny Römerówny, malarki pochodzącej z lokalnej dynastii artystycznej Römerów. Artystka zaproponowała do adresu jubileuszowego dobrze korespondujący z poprzednią ilustracją *Sen Gedymina* realistyczny pejzaż, ukazujący zachowaną wieżę siedziby wielkksiążęcej u progu XX wieku (z drewnianą nadbudówką, wówczas tam działał telegraf), w jesiennej scenerii, sygnowany jako „H. Romerówna”.

Do oceny przesłania albumu istotne wydają się także pomniejsze elementy graficzne, jakimi są motywy akwaticzne: Niemen (wyeksponowany w podtytule *Albumu* i na obrazie *Liszków* (s. 8), Wilia i Wilenka (sceneria *Snu Gedymina* Sleńdzińskiego), jeziora: Świteż (akwarela *Świteż* Bałzukiewicza) oraz Galwie z wyspą i zamkiem w Trokach (*Rycerz słuchający lirnika* Alchimowicza). Element dekoracyjny w kształcie fali zdobi też okładkę *Albumu* z wygrawerowanym napisem „Ziemianie znad Niemna”. Niewątpliwie artystom i darczyńcom zależało nie tylko na nadaniu prezentowi lokalnego charakteru, ale także aktualizacji znaczeń symbolicznych i treści perswazyjnych, utrwalonych w kulturze w związku z krajobrazami ziemi ojczyściej. Niemen u potomnych budził skojarzenia z dziedzictwem poczucia odrębności Wielkiego Księstwa Litewskiego w dobie przedrozbiorowej (do ok. 1800 r. Niemen pod Liszkowem stanowił granicę III rozbioru Rzeczypospolitej). Pojawiający się w nazwie *Album* „znad Niemna” niewątpliwie miał być fantazyjnym uogólnieniem, wszak darczyńcy pochodzili właściwie niemal ze wszystkich sześciu guberni obejmujących dawne ziemie litewsko-białoruskie (określenie zgrabnie omijało urzędowe rosyjskie nazewnictwo). Ponadto Niemen i Wilia – to rzeki „domowe” romantyków wywodzących się z terenów Litwy historycznej, budzące żywe uczucia patriotyczne, ale też skojarzenia z legendą o założeniu Wilna²¹. Z kolei widok Świtezi ewokował nie tylko powszechnie znaną ludowo-baśniową

w Białymstoku figuruje czarno-biała fotografia olejnego obrazu Sleńdzińskiego *Sen Gedymina* (datowanego na rok 1897). Zestawienie zdjęcia i obrazu W. Sleńdzińskiego z *Albumu*, pozwala twierdzić, że mamy do czynienia z wersjami jednego tematu (różnice dotyczą techniki wykonania, wyzyskania perspektywy, ujęcia postaci, planów, tła).

²¹ Pisze o tym szerzej E. Słoka, *Romantyczna hydrografia Litwy*, „Literatūra” 1995, nr 35 (2).

scenerię Mickiewiczowskiej ballady, uchodził bowiem za wdzięczny temat malarski (*Świtezianka* Alchimowicza).

Inną, równie wymowną grupę powtarzalnych ujęć plastycznych, stanowią widoki zamków pamiętających dzieje Wielkiego Księstwa Litewskiego, prowokujące do refleksji nad historią i jej rolą w pamięci zbiorowej (tradycja ich uwieczniania pędzlem przez miejscowych artystów nie była niczym nowym, zdarzały się realizacje łączenia widoków w większe cykle²²). Tym samym aktualizowano wspomnienia czasów panowania wielkich książąt i rangi dawnych stolic (Erdziwiłła, króla Mendoga, księcia Olgierda, Kiejstuta i Witolda). Ważny w tym kontekście jest także motyw trzykrotnie przywołany na kartach *Albumu*, czyli Zamek Górny na szczycie Góry Zamkowej w Wilnie²³. Wypada przypomnieć, iż epokę romantyzmu często określa się terminem „kultura ruin”, do tego światopoglądu wprost nawiązują autorzy koncepcji przesłania *Albumu*, gdzie tak wiele znajdujemy obrazów ruin twierdz i bram²⁴. W epoce, o której mowa, ruina, będąc pośrednikiem między epokami, stawała się symbolem nie tyle przemijania, ile właśnie pamięci narodowej, ocalenia tożsamości narodu bez własnej państwowości, na której tak bardzo pasjonatom lokalnej historii zależało. Liczne motywy ruin współtworzyć miały wrażenie ogólne – postrzegania ziem litewsko-białoruskich u schyłku wieku XIX jako „terytorium ruin” (oznaczenie twierdz na mapie Cesarstwa Rosyjskiego dawało ciekawy skądinąd efekt iluzji „odtworzenia” najważniejszych dla Wielkiego Księstwa Litewskiego ziem i zamków, związanych z historią panowania poszczególnych książąt). Niemniej odnotować należy zagadkową skądinąd nieobecność motywów plastycznych kojarzonych z kulturą ziemiańską (choćby widoku dworku), możliwe, że wystarczający efekt miały stworzyć podpisy szlachty tu mieszkającej, której reprezentanci zostawili swoje autografy na kartach adresu.

Także ilustracje portretujące ludzi są dość typowe, rodzące obiegowe skojarzenia z historią Litwy pogańskiej i średniowiecznej

²² Por. winiętę W. Dmochowskiego z widokami ruin twierdz w Miednikach, Wilnie i Trokach, dołączoną do rosyjskojęzycznej publikacji *Черты из истории и жизни литовского народа* (Wilno 1854).

²³ Por. ilustracja legendy o założeniu miasta, miniatura wieży (*Album*, s. 6) i obraz H. Romerówny (*Album*, s. 15).

²⁴ Zob. G. Królikiewicz, *Terytorium ruin. Ruina jako obraz i temat romantyczny*, Universitas, Kraków 1993, s. 27 i nast.

(książęta, kapłani, wojownicy i chłopci, książę Giedymin z drużyną, książę Witold, kapłan Lizdejko ze świtą). Dobrze w tradycji plastycznego obrazowania litewskiego chłopstwa mieszczą także wizerunki Litwinki w stroju ludowym na tle zagrody i włościanina z fajką. Na uwagę zasługuje symbolika państwowa Wielkiego Księstwa Litewskiego, czyli trzy różne wizerunki Pogoni: na pieczęci lakowej (*Album*, s. 2), na kartuszu herbowym z mitrą wielkoksiążęcą (*Album*, s. 6) w formie medalionu jako tło (*Album*, s. 10, dynamiczna interpretacja F. Ruszczyca). Z kolei Słupy Giedymina (herb rodu Giedyminowiczów) widnieją na namiocie za postacią wielkiego księcia litewskiego Witolda (*Album*, s. 12). Szata graficzna *Albumu* jako całość artystyczna jest sugestywna i przygnębiająca zarazem: impresjonistyczne krajobrazy, zachody słońca, dominujące motywy ruin i sceneria jesieni, mgieł, pozbawionych liści drzew, postaci, które nie patrzą wprost na obserwatora, stonowana kolorystyka.

Słówko komentarza o samych ofiarodawcach *Album*. Choć petersburski „Kraj” twierdził, że „Adres od Ziemiań znad Niemna, oprawny w safian brązowy mieści około 1000 podpisów”²⁵, faktycznie na jego kartach swój podpis (ze wskazaniem imienia, nazwiska, miejsca zamieszkania bądź majątku, rzadziej zawodu) złożyły 484 osoby w różnym wieku (także dzieci), wśród nich niezwiązane z ziemiami litewsko-białoruskimi (Tyflis, Zamość, Ural). „My, coraz rządzi już ziemianie na obszarach dawnej Litwy” pisali o sobie, także tytuł „Ziemiań znad Niemna” raczej jest gorzką metaforą. Wśród ofiarodawców wystąpili zarówno reprezentanci lokalnej arystokracji (Tyszkiewiczowie, Römerowie), jak i szlachta z dworów i zaścianków na prowincji, miasteczek (Ejszyski) i większych miast (Wilno, Mińsk, Grodno, Dyneburg). Hołd Sienkiewiczowi złożyli czołowi reprezentanci kultury ziem litewsko-białoruskich, m.in. skrzypek i kompozytor Michał Jelski, Weysenhoffowie, Wandalin Szukiewicz, Adam Karpowicz, Zygmunt Nagrodzki, także ziemianie o stosunkowo „świeżej” nobiletacji, jak Sleńdzińscy (wielu z tego grona było sympatykami idei krajowej). Występują tu mieszkańcy kilku guberni ówczesnego „Siewiero-Zapadnego kraja”: wileńskiej, kowieńskiej, mińskiej, brasławskiej; są też przedstawiciele szlachty polskiej z terenów dawnych Inflant. Na kartach jubileuszowego daru zwraca uwagę jedyny autograf w języku litewskim „Petras Vileišis

²⁵ *Sprawozdanie z obchodu Jubileuszu Henryka Sienkiewicza*, op. cit., s. 31.

Inžinieris iš Pasvalo” (pisownia oryginalna). Jest to podpis inżyniera Petrasa Vileišisa, działacza społecznego i politycznego, mecenasa ruchu litewskiego odrodzenia narodowego, potomka wolnych chłopów królewskich, który awans społeczny zawdzięczał gruntownemu wykształceniu i zdolnościom w zakresie budowy infrastruktury kolejowej na terenie Cesarstwa Rosyjskiego. Faktycznie to raczej reprezentacja lokalnej warstwy szlacheckiej i osób z niej się wywodzących, z dość licznym udziałem inteligencji (księża, inżynierowie, artyści, lekarze). Lokalizacje majątków darczyńców, pojawiające się obok podpisów też mają swoje znaczenie – ich nakreślenie na mapie ówczesnego Cesarstwa Rosyjskiego dość wiernie określałoby polski stan posiadania i zasięg wpływów rodzimej kultury ziemiańskiej na tych terenach.

Album od Polaków z Litwy

Album od Polaków z Litwy, powstały staraniem wspomnianego wyżej grona tzw. „Wróblewskich”, prezentował się nieco skromniej: brązowa skórzana oprawa ozdobiona została gwiazdą, napisem ładnymi czcionkami „Henrykowi Sienkiewiczowi”, zaś w prawym dolnym rogu umieszczono kartusz z wizerunkiem Pogoni i datami jubileuszu 1875–1900. Prezent zawierał okolicznościową, starannie wykaligrafowaną laudację na cześć jubilata oraz liczne podpisy przedstawicieli towarzysko-intelektualnej elity Wilna i Wileńszczyzny. Znajdziemy tu, m.in. autografy Tadeusza Stanisława Wróblewskiego²⁶, Adama Karpowicza, Marii Rodziewiczówny, malarza Stanisława Jarockiego, Bronisławy Fleury, lekarza Kazimierza Dmochowskiego i jego żony literatki Emmy Jeleńskiej-Dmochowskiej, Michała Krajewskiego ze Święcian, Waława Narwoysza z powiatu święciańskiego. Część nazwisk darczyńców *Album od Ziemian znad Niemna* powtarza się w *Albumie od Polaków z Litwy*, choć tu – dla odmiany – figuruje podpis Jonasa Vileišisa (brata Petrasa), publicysty i polityka, późniejszego współtwórcy tekstu *Aktu Niepodległości Litwy*, proklamowanego 16 lutego 1918.

²⁶ Adwokat był korespondentem H. Sienkiewicza, zapraszał pisarza na wystawę sztuki do Wilna. Dwa listy noblisty do T.S. Wróblewskiego (z roku 1903) ogłoszono w zbiorze: H. Sienkiewicz, *Listy*, t. 5, cz. 2, *Aleksandra Ulanowska – Józef Żychoń*, listy oprac., wstępem i przypisami opatrz. M. Bokszczanin, PIW, Warszawa 2009.

Adres od Rodaków z Wilna

Kilkustronicowy adres, ofiarowany Sienkiewiczowi z okazji jubileuszu 25-lecia pracy literackiej, zawierał krótką laudację i podpisy kilkudziesięciu wielbicieli jego twórczości (Polaków, sądząc po nazwiskach raczej mieszczan z Wilna). Dość skromny, oprócz oprawy, nie posiadał żadnych elementów ilustracyjnych.

Kaseta na fotografii z widokami Laudy

Ozdobna kaseta, wykonana przez znaną warszawską firmę brązowniczą „Bracia Łopieńscy”, została oklejona ciemnoszarą skórą, posiada mosiężne okucia z falistymi „płomykami”, rozchodzącymi się do naroży. Na wieku umieszczono dedykację: „Autorowi Potopu”, w centrum widnieje herb Litwy – Pogoń. Pod nim są daty: 1875/XXV/1900 i rozchodzące się płomienie z wygrawerowanymi nazwami miejscowości: Upita, Wodokty, Kiejdany, Krakinów, Lubicz, Kławany, Poniewież, Birże i Pacunele. Zawartość kasety składa się z kilku kart (ozdobionych akwarelami z podpisami czytelników) i kompletu 30 zdjęć, dokumentujących widoki Laudy u progu XX wieku. Wśród kilkudziesięciu podpisów reprezentantów szlachty laudańskiej, duchowieństwa i inteligencji, znajdziemy autografy plebana krakinowskiego księdza Franciszka Żukowskiego, braci Szwoynickich (Kazimierza, Ludomira i Romana), Gustawa Korzeniowskiego z Auksz.[toty], pani Kordzikowskiej. Autografy zostały zamieszczone na kilku kartach ozdobionych akwarelami (sygnowane jako „S R”) z wizerunkiem chłopki, jowialnego szlachcica w kontuszku, sceną myśliwską jesienią. Jakość wykonania ilustracji i tematyka, podobnie jak sygnatura, wskazują na zaangażowanie do ich wykonania miejscowego artysty – Romana Szwoynickiego²⁷ (Szwoynickiego) – malarza, powstańca styczniowego, kuzyna Sienkiewicza, pochodzącego z majątku Rady pod Poniewieżem.

²⁷ Moją wstępną hipotezę na temat autorstwa akwarel, które można przypisać R. Szwoynickiemu udało się potwierdzić poprzez porównanie opisanych artefaktów z zachowanym korpusem archiwaliów artysty przechowywanym w zasobach Polskiej Akademii Nauk Archiwum w Warszawie. Znaczna część tej plastycznej spuścizny bezpowrotnie zaginęła, stąd ilustracje daru Laudańczyków H. Sienkiewiczowi są cenne także dla historii rodzimej sztuki XIX w. Zob. szerzej K. Słojkowska, *Mistrza Romana wznoszę zdrowie... Materiały Romana Szwoynickiego w zbiorach PAN Archiwum w Warszawie*, „Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka” 2015, 2011/2012, s. 105–112.

Kaseta zawiera łącznie 30 zdjęć przedstawiających miejscowości na Laudzie, uwiecznione na kartach powieści *Potop*. Wszystkie profesjonalnie wykonane fotografie (otoczone ozdobnymi ramkami) sygnowane są pieczęcią zakładu Mieczysława Puhaczewskiego, działającego od roku 1891 w Poniewieżu (później pod szyldem „M. Puhaczewski & L. Słonimski”, współnikiem był Lejba Słonimski). Zbiór zawiera widoki Laudy o różnych porach roku: ujęcia dworów, zaścianków, kościoły w krajobrazie, wyjątkowo – jedynie na zasadzie ciekawostki – portrety (sędziwy sługa z dworu). W epoce, o której mowa, zdjęcia plenerowe tych okolic należą do rzadkości, bowiem wykonanie fotografii zarówno przez zawodowych fotografów, jak i amatorów wymagało uzyskania kilku oficjalnych zezwoleń właściwego miejscowo generał-gubernatora²⁸.

W większości utrwalone w obiektywie przez Puhaczewskiego budowle nie istnieją, jak pałac hrabiego Mariana Czapskiego w Kiejdanach²⁹, dwory w Mitrunach, Wodoktach i Lubiczu, karczmy w Upicie i Kławanach³⁰. Z ciekawszych widoków miejskich warto wymienić „Kiejdany. Zbór kalwiński i groby Radziwiłłów” – scenkę miejską z żydowskimi drewnianymi kramami na pierwszym planie (widok z perspektywy rynku). Do krajobrazów, kojarzących się z historią regionu należy zdjęcie „Góra Sicińskiego koło Upity na błocie Wieszeta” – widok zimą grodziska upickiego (tzw. Góry Sicińskiego), u podnóża którego w XVII–XVIII wieku podobno stał dwór Władysława Wiktoryna Sicińskiego, posła upickiego znanego z zerwania sejmu w Warszawie poprzez wykorzystanie prawa *liberum veto*. Miejscowa legenda głosi, że szlachcic został rażony przez Perkuna

²⁸ D. Junevičius, *Kauno gubernijos fotografai XIX amžiuje*, „Menotyra” 1997, nr 1, s. 61. http://www.paneveziomuziejus.lt/files/krasto_istorija/Valiulis_Zvirgzdas_Panev_zio_apskrities_fotografija_periodin_je_spaudoje.pdf [dostęp: 10.10.2022].

²⁹ Podpis pod zdjęciem „Kiejdany, do 1863 r. własność hr. Mariana Czapskiego” – mowa o hr. Marianie Hutten-Czapskim, powstańcu styczniowym, później zesłańcu. Skonfiskowany po roku 1864 majątek przez władze carskie przekazany został generałowi armii rosyjskiej hr. E. Totlebenowi (zachował się tylko park).

³⁰ Mitruny (obecnie wieś Mitriūnai, rejon poniewieski, Litwa), pałac zburzony w 1992 r.; „Wodokty. Folwark na Laudzie” – zachowały się jedynie fundamenty dworu (obecnie wieś Vadaktai, rejon poniewieski); w Lubiczu także dwór nie istnieje (obecnie wieś Liubičius, rejon poniewieski); nie istnieją budynki starych murowanych karczem w Upicie i Kławanach (Upytė i Klovainiai, rejon pokrojski).

piorunem za grzechy, jego dwór wówczas zapadł się pod ziemię, stąd etymologia nazwy.

Dar od dzieci polskich w Wilnie Srogiemu Mistrzowi

Dar od dzieci polskich w Wilnie Srogiemu Mistrzowi jest prezentem okolicznościowym, przesłanym w związku z prowadzoną przez autora *Hani* działalnością dobroczynną. Dzieci z Wilna podarowały pisarzowi własnoręcznie wykonaną ramkę, dołączyły też kwotę 160 rubli (dochód z loterii na pomoc głodującej ludności w Galicji, Sienkiewicz wspierał tę inicjatywę) oraz ozdobiony stokrotkami album amatorskich zdjęć z Wilna i okolic. Z listu, upiękzonego rysunkiem Pogoni, wynika, że loteria zorganizowana przez dzieci miała miejsce jesienią 1913 roku (dat. 23 XI 1913). Orientacyjny czas powstania kilkudziesięciu amatorskich zdjęć z widokami uliczek i parków Wilna, Landwarowa, Trok, Prudzišczca i dworów na Wileńszczyźnie datować można na koniec XIX – początek wieku XX.

Fotografie zostały wykonane raczej przez amatorów, są dość słabej jakości, zawierają scenki miejskie, widoki budowli i krajobrazy, migawki z zabaw dzieci w plenerze (spacery, kąpiele), a także po prostu ujęcia ulubionych zwierząt najmłodszych (zdjęcie kota na krześle). Niektóre zdjęcia ze współczesnego punktu widzenia posiadają walory cennej dokumentacji krajoznawczej – przykładowo strona zawierała m.in. widok alei wjazdowej do majątku hr. Tyszkiewiczów w Landwarowie od strony kolei i budynek stacji kolejowej, pałacu Tyszkiewiczów oraz kawiarni „Riviera” na terenie posiadłości³¹, zdjęcie mostu pod Landwarowem (Ponarskiego). Mniej czytelny jest widok ogólny Trok z kościołem farnym (obecnie Bazyliką Nawiedzenia Najświętszej Maryi Panny). Na jednym ze zdjęć na terenie miasteczka pozuje hrabia Jan Józef Tyszkiewicz, 23-letni towarzysz podróży Litwosa do Afryki, autor *Listów z podróży do Zanzibaru* (1891).

Dzieci z rodzin ziemiańskich Umiastowskich, Moraczewskich i Malinowskich dołączyły też widoki swoich dworów i ich otoczenia, dzięki temu zachowały się unikatowe zdjęcia ze Stoków (majątku Umiastowskich, obecnie wieś Stakiai, rejon sołecznicki, Litwa), Uni-

³¹ Najprawdopodobniej fotografię wykonano w marcu (widoczna kora na jeziorze). Pod koniec marca zwykle zaczynało się wietrzenie pomieszczeń przed nowym sezonem letniskowym w Landwarowie. Zdaniem badaczki dziejów rodu Tyszkiewiczów L. Narkowicz zdjęcie mogło być zrobione najpóźniej w roku 1906.

chowszczyzny (w epoce własność Moraczewskich, powiat lidzki, obecnie Białoruś) i Wilan (dwór leżał w powiecie trockim, pocz. XX wieku, znane jako Vilonys w międzywojniu, obecnie wieś Vilonys w rejonie koszedarskim na Litwie). Wszystkie wymienione dwory, podobnie jak ich otoczenie, nie zachowały się do dnia dzisiejszego.

Album podpisała grupa dzieci z Wilna i Wileńszczyzny, w tym m.in.: Marya Tyszkiewiczówna – Maria Tyszkiewiczówna (1904–1971), późniejsza Wielopolska na Chrobrzu, córka hrabiostwa Józefa i Jadwigi Tyszkiewiczów z Zatrocza. Ona i jej starsza siostra Joanna wychowały się na lekturze Adama Mickiewicza, Henryka Sienkiewicza i Marii Konopnickiej. W przyszłości Maria będzie brała czynny udział w wielu przedsięwzięciach o charakterze dobroczynnym, podpisując się w imieniu rodziny Tyszkiewiczów z Zatrocza w księgach pamiątkowych. Z kolei podpisany jako „Miś Tyszkiewicz”, to niewątpliwie Michał Zygmunt Tyszkiewicz (1903–1974) z Waki Trockiej, syn Jana Józefa, który wraz z Sienkiewiczem wybrał się w podróż na Czarny Łąd. Z czasem Michał Tyszkiewicz został właścicielem majątku Orniany, gdzie zamieszkała jego żona Marianna Tyszkiewicz (Hanka Ordonówna). Dar dla Sienkiewicza podpisał również Olgierd Missuna, przyszły warszawski prawnik (wówczas miał 9 lat). Ponadto w loterii dobroczynnej udział wzięły dzieci z rodziny wileńskich cukierników Sztrallów i okolicznych ziemian: Helena Sztrallówna, Regina Sztrallówna, Dzina Umiastowska, Nina Umiastowska, Lila Umiastowska, Irena Moraczewska, Maria (Marja) Moraczewska i in. Łącznie w albumie figurują 23 podpisy dzieci i nastolatków.

Uwagi końcowe

Polonika znad Niemna i Wilii pieczołowicie przechowywane w zbiorach Pałacyku H. Sienkiewicza w Oblęgorku na Kielecczyźnie stanowią wymowne świadectwo charakteru recepcji twórczości noblisty wśród czytelników na dawnych ziemiach litewsko-białoruskich pod koniec XIX wieku i w pierwszych dziesięcioleciach wieku XX. Artefakty, ujęte w formę stosowną do okoliczności jubileuszu kurtuazji, dowodzą poczytności dzieł pisarza, głównie wśród ziemian i inteligencji pochodzenia polskiego (z nielicznymi wyjątkami), co ważne, w gronie odbiorców w różnym wieku. Laudacje potwierdzają znajomość najpopularniejszych wówczas dzieł Sienkiewicza (prozy historycznej – *Trylogii* i *Quo vadis* – i współczesnej, m.in. *Bez dogmatu*), uzmysławiając zarazem skalę oczekiwań zbiorowości wo-

bec pisarza tej rangi. W swoich opiniach ofiarodawcy eksponują różne role publiczne Litwosa, przede wszystkim obrońcy wartości narodowych, chrześcijańskich i ziemiańskich, w drugiej kolejności pisarza o zacięciu publicysty, zabierającego głos w zbiorowej dyskusji nad kondycją wspólnoty narodowej u progu XX wieku. Wizerunek Sienkiewicza wyłaniający się z treści wszystkich laudacji posiada klarowną gradację: wybitny pisarz (następca wieszczów doby romantyzmu), mentor dziejów budujących morale ogółu, społecznik i przygodnie polityk.

Ocena wysiłku realizatorów omawianych przedsięwzięć o sporej skądinąd skali dowodzi, iż przygotowanie artefaktów ku czci autora *Trylogii* zmusiło do oddolnych działań różne środowiska (w tzw. drugim obiegu), dając bodziec do refleksji nad elementami lokalnej tożsamości (pamięcią historyczną) i inspirację do powstania dzieł sztuki, związanych z kulturą i kolorytem „małych ojczyzn”. Setki autografów ofiarodawców z wielu miejscowości rozproszonych na terenie kilku guberni (od Inflant po Grodno i Laudę) są dobitnym świadectwem umiejętności współdziałania, skutecznej koordynacji takich projektów w warunkach nader opresyjnych dla polskości. Niewątpliwie podczas przygotowań darów jubileuszowych i okolicznościowych osiągnięto nadrzędny – kryptopatriotyczny i pozaliteracki – wydźwięk inicjatyw, demonstrując publicznie nie tylko uznanie dla twórczości H. Sienkiewicza, ale także oczywistą chęć partycypacji rodaków zza Niemna w wydarzeniach ważnych dla całej polskiej wspólnoty narodowej.

Inesa Szulska

Bibliografia

Źródła archiwalne

Muzeum Narodowe w Kielcach

Adres od Rodaków z Wilna, Pałacyk Henryka Sienkiewicza w Oblęgorku, Oddział Muzeum Narodowego w Kielcach, nr inw. MNKi/S/160/1-2.

Album od Polaków z Litwy, Pałacyk Henryka Sienkiewicza w Oblęgorku, Oddział Muzeum Narodowego w Kielcach, nr inw. MNKi/S/158.

Album od Ziemiann znad Niemna H. Sienkiewiczowi (1875–1900), Pałac Henryka Sienkiewicza w Oblęgorku, Oddział Muzeum Narodowego w Kielcach, nr inw. MNKi/S/186.

Dar od dzieci polskich w Wilnie Srogiemu Mistrzowi, Pałac Henryka Sienkiewicza w Oblęgorku, Oddział Muzeum Narodowego w Kielcach, nr inw. MNKi/S/171/1-2.

Kaseta na fotografie z widokami Laudy, Pałac Henryka Sienkiewicza w Oblęgorku, Oddział Muzeum Narodowego w Kielcach, nr inw. MNKi/S/69.

Biblioteka Narodowa

Korespondencja i papiery Wandalina Szukiewicza z lat 1839–1920, BN Eps III 2947, k. 64–65, s. 72–73.

Listy J. Karłowicza do W. Szukiewicza z dn. 13 XI 1900 i 16 XII 1900. Korespondencja Wandalina Szukiewicza z lat 1879–1919. Litery K–L: Karłowicz–Lubraniec, Biblioteka Narodowa, Archiwum Wandalina Szukiewicza, Rps 2943 II.

Materiały ikonograficzne

Balzukevičius J., *Artojas su jaučiais* (1899), Lietuvos nacionalinis dailės muziejus, nr inw. LNDM T 6477.

Balzukevičius J., *Vyro galva* (1919), Lietuvos nacionalinis dailės muziejus, nr inw. LNDM G 10802.

Dary jubileuszowe Sienkiewicza, fot. J. Golcz, „Tygodnik Ilustrowany” 1901, nr 3, s. 45.

Dmochowski W. [winieta] [w:] A.Г. Киркор, П. Кукольник, *Черты из истории и жизни литовского народа*, Вильна 1854, s. nlb.

Fleury S. [Stanisław Filibert Fleury] *Keleivis prie vartų* (1900) [akwabela], Lietuvos nacionalinis dailės muziejus, nr inw. LNDM T 7281.

Oziębłowski J., Witold W. K. L. [litografia] [w:] *Wilno od początków jego do roku 1750 przez J. I. Kraszewskiego*, t. 1, na nowo poprawiony i przerobiony, Wilno 1840, s. nlb.

Ruszczyc F., *Ruiny zamku w Krewie i szkic herbu Pogoń* [projekt adresu dla H. Sienkiewicza, rys. ołówek 37 x 26,5, Rys. Pol. 16133/1 MNW – Kolekcja Rysunku Polskiego, Zbiory Muzeum Narodowego w Warszawie] <https://cyfrowe.mnw.art.pl/pl/katalog/822525> [dostęp: 20.09.2021].

Sleńdziński W., *Sen Gedymina* (1897) [fotografia obrazu olejnego]. Galeria im. Sleńdzińskich w Białymstoku, oprac. zbior., Biały-

stok 2004, (nr inw. GSL/AVIII/221/29 <http://cyfrowa.galeriaslendzinski.pl/wincenty-slendzinski/118--sen-gedymina.html> [dostęp: 20.09.2021]).

Opracowania i prasa

Blomborgowa Maria M., *W sprawie towarzystw naukowych działających w Wilnie w XIX i początku XX wieku*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 1992, nr 1.

Błaśńska Aleksandra, *Jubileusz dwudziestopięciolecia pracy literackiej Henryka Sienkiewicza. Wybór korespondencji (część I)*, „Napis” 2021, seria 27.

Ilgiewicz Henryk, *Towarzystwo Miłośników Starożytnictwa i Ludoznawstwa (1899–1907)* [w:] Henryk Ilgiewicz, *Societates Academicae Vilnenses. Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Wilnie (1907–1939) i jego poprzednicy*, MKiDN, Warszawa 2008.

Jankowski Czesław, *Krewa*, [w:] Czesław Jankowski, *Powiat oszmiański. Materjały do dziejów ziemi i ludzi*, zebrał i wyd. C. Jankowski, cz. 2, Petersburg, Kraków 1897.

Junevičius Dainius, *Kauno gubernijos fotografai XIX amžiuje*, „Menotyra” 1997, nr 1, <https://issuu.com/dainiusjunevicius/docs/menotyra0001> [dostęp: 10.10.2022].

Katalog Wystawy Sienkiewiczowskiej, „Sport” 1901, nr 15.

Królikiewicz Grażyna, *Terytorium ruin. Ruina jako obraz i temat romantyczny*, Universitas, Kraków 1993.

Listy H. Sienkiewicza do T. St. Wróblewskiego z dn. 21 II 1903 i 1 V 1903, [w:] Henryk Sienkiewicz, *Listy*, t. 5, cz. 2, Aleksandra Ulanowska – Józef Źychoń, listy oprac., wstępem i przypisami opatrł. M. Bokszczanin, PIW, Warszawa 2009.

Listy Wandalina Szukiewicza do Lucjana Uziębły i Władysława Zahorskiego, opr. H. Ilgiewicz [w:] *Nieznane listy z Ziem Zabrzanych*, red. S. Wiech, Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach, Kielce 2016.

Ludorowski Lech, *Jubileusz Henryka Sienkiewicza 1900*, Towarzystwo im. Henryka Sienkiewicza, Lublin 2001.

Orzeszkowa Eliza, *Listy zebrane*, t. 6, *Do pisarzy: Józefa Ignacego Kraśzewskiego, Zygmunta Fortunata Miłkowskiego (T.T. Jeża), Marii Konopnickiej, Michała Bałuckiego, Władysława Stanisława Reymonta*, do druku przygotował i komentarzem opatrzył E. Jankowski, IBL, Wrocław 1967.

Ruszczyc Ferdynand, *Dziennik*, cz. 1, *Ku Wilnu 1894–1919*, wyb., układ, oprac. i wstęp E. Ruszczyc, Secesja, Warszawa 1994.

Sienkiewicz Henryk, *Ogniem i mieczem. Powieść z lat dawnych*, t. 1, wyd. czwarte przejrz. i popr., Nakład Gebethnera i Wolffa, Warszawa 1889.

Słojkowska Katarzyna, *Mistrza Romana wznoszę zdrowie... Materiały Romana Szwoynickiego w zbiorach PAN Archiwum w Warszawie*, „Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka” 2015, 2011/2012.

Słoka Ewa, *Romantyczna hydrografia Litwy*, „Literatūra” 1995, nr 35(2).

Sprawozdanie z obchodu Jubileuszu Henryka Sienkiewicza, „Kraj” 1900, nr 50 [dodatek specjalny].

Sulimczyk [Lucjan Uziębło], *Z wczorajszego Wilna: ś.p. Stefan Syrwid i inni miłośnicy pamiątek krajowych*, „Słowo” (Wilno) 1930, nr 4.

Szulska Inesa, *Fantazmaty wolności w dobie niewoli – na podstawie analizy intermedialnych kontekstów „Album od Ziemiańznad Niemna H. Sienkiewiczowi (1875–1900)”*, „Przegląd Środkowo-Wschodni” 2022, t. 7, s. 31–59.

Wiśniewska Iwona, *Kalendarium życia i twórczości Elizy Orzeszkowej*, t. 2, 1897–1910, IBL, Warszawa 2014 [hasło 2618].

Zasztowt Leszek, *Wileńscy miłośnicy „starożytności” w latach 1899–1914*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 1990, nr 35(2).

Polish heritage objects from the land of the Neman and the Viliya in the collection of the Henryk Sienkiewicz Mansion in Oblęgorek

Keywords

Henryk Sienkiewicz, jubilee, Polish heritage objects, photography, painting, Polish literature, Lithuania, Belarus

Abstract

This paper focuses on the characteristics of jubilee letters of praise and gifts to Henryk Sienkiewicz from enthusiasts of his literary work residing in the former Lithuanian and Belarussian territories before World War 1. Valuable from both the historical and literary and artistic perspective, this collection of Polish heritage objects is now housed in the Henryk Sienkiewicz Manor in Oblęgorek near Kielce. The following items are discussed: *Album od Ziemian znad Niemna H. Sienkiewiczowi (1875–1900)* [*Album from Landed Gentry from Along the Neman to H. Sienkiewicz (1875–1900)*] (illustrated by F. Ruszczyk, H. Weyssenhoff, K. Alchimowicz, H. Romerówna, J. Bażukiewicz, S.F. Fleury and K. Witkowski), *Album od Polaków z Litwy* [*Album from Poles in Lithuania*], *Adres od Rodaków z Wilna* [*Letter of Praise from Fellow Countrymen in Wilno*], *Kaseta z widokami Laudy* [*Box of Views of the Liauda*] (containing watercolour paintings by R. Szwoyński and photographs of the region), *Dar od dzieci polskich w Wilnie Srogiemu Mistrzowi* [*Gift from Polish Children in Wilno to the Stern Master*] (a photographic album of the views of Wilno, Landwarów and Trakai and several other mansions in the Wilno land at the end of the 19th century and the beginning of the 20th century until 1913).

Polonika aus dem Nemunas und Vilnia in der Sammlung des Henryk-Sienkiewicz-Palastes in Oblęgorek

Schlüsselwörter

Henryk Sienkiewicz, Jubiläum, Polonika, Fotografie, Malerei, polnische Literatur, Litauen, Belarus

Zusammenfassung

Der Artikel befasst sich mit den Besonderheiten der Jubiläumsadressen und Geschenke, die Henryk Sienkiewicz von den Bewunderern seines literarischen

Werks, die vor dem Ersten Weltkrieg in den ehemaligen Litauisch-Belarusen Gebieten lebten, überreicht wurden. Die aus historischer, literarischer und künstlerischer Sicht wertvolle Sammlung von Polonika wird derzeit in den Beständen der Schlösschen von H. Sienkiewicz in Oblęgorek in der Region Kielce aufbewahrt. Diskutiert wurden: *Album von Erdlinge von den Nemunas an H. Sienkiewicz (1875–1900)* (verziert mit Illustrationen von F. Ruszczyc, H. Weyssenhoff, K. Alchimowicz, H. Romerówna, J. Bażukiewicz, S.F. Fleury, K. Witkowski), *Album von Polen in Litauen, Adresse von Landsleuten in Vilnius, Kasette mit Ansichten von Lauda* (mit Aquarellen von R. Szwoynicki und Fotografien der Region), *Geschenk von polnischen Kindern in Vilnius an den strengen Meister* (Album mit Fotografien von Ansichten von Vilnius, Landvarov, Trakai und mehreren Gutshöfen in der Region Vilnius vom Ende des 19. und Anfang des 20. Jahrhunderts bis 1913).

Предметы польского культурного наследия из земель, расположенных у Немана и Вилии, в собраниях усадьбы Генрика Сенкевича в Обленгореке

Ключевые слова

Генрик Сенкевич, юбилей, польское культурное наследие, фотография, живопись, польская литература, Литва, Белоруссия

Резюме

Статья посвящена характеристике юбилейных поздравительных писем и подарков, присланных Генрику Сенкевичу поклонниками его литературного творчества, жившими на территории Литвы и Белоруссии до Первой мировой войны. Обладающее значительной исторической и литературной ценностью собрание документов в настоящее время хранится в фондах усадьбы Г. Сенкевича в Обленгореке, недалеко от города Кельце. В статье описываются: Альбом от помещиков с приеманской земли для Г. Сенкевича (1875–1900) (с иллюстрациями авторства Ф. Руцица, Г. Вейсенгофа, К. Альхимовича, Х. Ромер, Ю. Балзукевича, С.Ф. Флэри, К. Витковского), Альбом от поляков из Литвы, Послание от соотечественников из Вильны, Собрание пейзажей Ковенщины (содержит акварели Р. Швойницкого и фотографии региона), Подарок от польских детей из Вильны для Строгого Наставника (альбом фотографий с видами Вильнюса, Лентвариса, Тракая и нескольких усадеб в Вильнюсском крае перелома 19 и 20 вв., до 1913 года).